

Жамшид ибн Масъуд ибн Махмуд Гиёсуддин ал-Коший (кўпрок Гиёсуддин ал-Коший исми билан машхур) — XIV—XV асрда ўз фанининг билимдонлари — риёзиётчилар, табиблар ва хунармандлари билан шухрат қозонган Кошонда тугилган. Унинг бобоси Махмуд ибн Яхъё ибн ал-Хасан ал-Коший ҳам ўқимишли бўлиб, 1411 йилда Шерозда риёзиёт ва астрологияга оид рисола — Искандарнинг (Амир Темурнинг набираси) гороскопини тузган.

Гиёсуддин Кошийнинг таваллуд йили номаълум бўлса-да, у ёшлик йилларини Кошонда ўтказиб, риёзиёт ва фалакиёт илмига кизиқиб, қадимги Греция, Эрон ва Марказий Осиёлик машхур олимларнинг асарларини таржима қилиб, уларга шархлар ёзган. У табобат, мантик, ҳуқуқшунослик, адабиёт фанини яхши билган. Кейинчалик Коший Хиротта келиб, Шохрух саройида хизмат қилган ва унга атаб «Элхон зиж»ини такомиллаштириш учун «Хокон Зиж» («Зиж Хоконий дар такмили «Зиж Элхоний») номли астрономик асарини битган. Унинг бу асари ўз давридаги астрономия соҳасидаги энг етук асарлардан ҳисобланган.

Козизода Румийнинг маслаҳати билан Улугбек 1416 йили ал-Кошийни Самарқандга таклиф этган ва у ҳаётининг сўнгги йилларигача Самарқандда яшаб, тахминан 1429 йилда вафот этган.

Жамшид Коший XIV—XV асрнинг риёзиёт ва фалакиёт илмининг буюк алломаларидан бири сифатида ажойиб риёзиёт комуси — «Мифтоҳ ал-ҳисоб» («Ҷисоб қалити») асари билан Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида, шунингдек, Марказий Осиёда машхур эди. Ушбу асарда системали равишда баён этилган ўнли қасрлар таълимоти ал-Кошийнинг юқори илмий ютуқларидан бири эди.

Риёзиёт фанида тақрибий ҳисоб усулини ривожлантириш бора-сида ҳам ал-Кошийнинг хизмати қаттадир. Ушбу масалага у «Рисола ал-мухития» («Дойра ҳақида рисола»)сини бағишлайди ва бу билан ўрта аср математикаси ривожига муҳим ҳисса қўшди. Асарда 17 аник Ўнли белгига эга «Л» сонининг тақрибий маъноси аслият услуби билан кўрсатиб берилган.

Мирзо Улугбек ўзининг «Зиж Кўрагоний» асарининг муқаддима-сида Коший мазкур асар устида иш бошлаган илк дафъада вафот этди, дсб маълумот беради. Коший араб

тилини жуда яхши билган ва Улугбек «Зиж»ининг мукаддимасини арабчага ўгирган. Бу ҳақда мукаддима сўнггида шундай дейилади: «Мавлоно султон Улугбек ибн Султон Шохрух ибн Султон Темур Курагоннинг «Зиж»и тугатиди. У буни Самаркандда кузатган. Арабчага мавлоно ва алломалар шайхи, аллома Саййид Гиёсуддин Жамшид ўгирдилар». Демак, бундан кўринадики, Жамшид Коший Самарканддаги астрономик кузатишлар тугамасдан олдин казо килган бўлса ҳам, «Зиж»ни режалаштириш ва унинг назарий қисмининг тузилиш ишларида иштирок этган ва уни арабийлаштирган. Коший Улугбекка «Зиж»ни яратиш, расадхона қуриш соҳасини маслаҳатлар берганлиги ва бу ишларда иштирок этганлиги табиий ҳолдир. Чунки Насириддин Тусийнинг «Зижи Элхоний»сини мукаммалаштириб, «Зижи Хоконий»ни ёзган Кошийга «зиж»ларнинг жумбоқлари аввалдан маълум эди. Покистонлик олим Аббос Ризвий айтганидек, «Кошийнинг астрономия ва астрономик асбоблари, қадимги на яқин ўтмишдаги астрономлар, айникса, Мароғ ва Шероғ расадхоналари астрономлари ишларининг яхши билганлиги уни нодир бир шахсга айлантирганди».

Коший хижрий 814 (1411 — 1412) йилда ал-Чағминийнинг «Фалакиёт ҳақида қисқартмалар» асарига ва 1413 йилда эса XIII асрнинг иккинчи ярмидаги самаркандлик олим ва фалакиётчи Шамсуддин Муҳаммад Самаркандийнинг «Ашқол ат-таъсис фи-л-хандаса» («Хандаса илмида шакллар асоси») геометрик рисоласига ўз шарҳларини қилган.

Кошийнинг форс тилида отасига ётган мактубларида Улугбек ва унинг астрономик мактаби ҳақида қимматли маълумотлар учрайди.

Масалан, Кошийнинг 1421 йиллар атрофида Кошонга юборган мактубида Улугбек, Қозизода Румий, Гиёсуддин Кошийнинг ўзи ва Самарканд мактабининг бошқа олимларининг илмий фаолиятларига оид қизиқарли маълумотлар ҳамда расадхона қурилишига дойр лавҳалар муфассаллиги билан диққатга сазовордир.

Гиёсуддин хатида Самарканд Марказий Осиёнинг маданий маркази сифатида Кошондан афзаллигини, Улугбекни эса кўзга кўринган давлат арбоби ва ҳукмдоргина эмас, балки йирик олим эканини тасвирлаб ўтади. Муаллифнинг Улугбек ҳақида келтирган ушбу далиллари бошқа тарихий манбаларда учрайдиган Улугбек ҳақидаги маълумотларни, айникса, унинг етук аллома эканлигини анчагина тўлдиради. Самаркандда 1420 йилда қурилган Мадраса илм-фаннинг нуфузли маркази бўлиб, унда Улугбекнинг ўзи маърузалар ўқиган. Мактуб ёзилган пайтида Улугбек 26—27 ёшларда бўлган ва ўта қизиқиш билан фалакиёт ва риёзиёт фанлари билан шугулланган. Коший ўз мактубида Улугбекни фалакиёт соҳасидаги фавқуллоҳда қобилятини қайд этиб, унинг «Насириддиннинг хотираномалари» («Тазкира»)сидан ва «Шох тухфаси» («Тухфа»)дан ўқиган ажойиб маърузаларини эслатиб ўтади. Гиёсуддин Улугбекнинг бекиёс хотираси ҳақида ёзган, у офтобнинг узунлигини даражалари ва дақиқаларигача бўлган аниқликда ёддан ҳисоблай олишини таъкидлаб ўтади. У Улугбекнинг мадрасаларда ва саройда ўтказиладиган катта илмий кенгашлардаги баҳсларда фаол иштирок этишини ва шу муносабат билан Улугбекнинг устози Қозизода Румийнинг исмини ҳам тилга олади ва уни энг маърифатли олим деб ажратиб кўрсатади. Гиёсуддин мактубида Улугбекнинг ҳуқуқшуносликдаги ажойиб билимларини таъкидлагани, бу ҳақда шу вақтгача факатгина тахминлар қилинган, ҳолос.

Бундан шундай ҳулоса чиқариш мумкинки, Алоуддин ал-Бухорий 1447 йили Абу Ханифа ан-Нўмон ибн Собит ибн Зутанинг (767 йилда вафот этган) асарига ёзилган «Шарҳ ала-л-фикх ал-акбар» («Буюқ фикх»га шарҳ)ини Улугбекка бағишлангани бежиз эмас.

Мактубдан яна шу нарсa маълум бўладики, Абу Райхон Берунийнинг «конуни Масъудий» Улугбек ва унинг атрофидаги ҳамкорлари — Козизода Ру-мий, Гиёсуддин Кошийнинг ўзи ва бошқалар учун доим керак бўладиган китоб хисобланган. Мазкур маълумотлар Самарканд мактаби-нинг буюк олим Абу Райхон Беруний илмий мероси билан богликлигидан гувоҳлик беради.

Мактубда расадхона деворига ўрнатилган куёш соати хакида маълумот келтирилади. Вахоланки, Улугбек асарларида бундай соат мавжудлиги хакида бевосита таъкид йўк. Демак, Гиёсуддиннинг бу маълумотлари М. Т. Кори Ниёзийнинг Улугбекка багишланган «Улугбекнинг астрономик мактаби» асаридаги шундай соат бўлганлиги хакида тахминини тасдиқлайди.

Мактубнинг форсча матни эрон олими М. Таботабой (Эрон, 1940), турк олими Ойдин Сайилий томонидан инглиз ва турк (Анкара, 1960), Америкалик олим Э. Кеннеди томонидан инглиз (Рим, 1960), араб олими Ахмад Саъид Дамардош томонидан араб (Миср, 1963), тожик олимлари Г. Собиров ва Н. Бобоев рус (Душанбе, 1973), шунингдек, Тошкентда рус (1979) ва ўзбек (1996) тилларига таржима қилиниб, нашр этилган. Бундан ташқари, Кошийнинг «Суллам ас-самоват» («Осмонлар нарвони»), «Нузхат ал-хадойик» («Боглар сайри»), «Рисола ал-иатар алх-жайб» («Хорда ва синуслар хакида рисола») каби асарлари ҳам бизгача етиб келган ва бу асарлар Мовароуннахр илмий-адабий мухитига салмоқли урин эгаллаган.

Кошийнинг Хирот, айникса, Самарканддаги илмий-тадқиқотлари, унинг математика ва астрономия соҳасида эришган ютуқлари Темурийлар даврида Хурсон ва Мовароуннахрда маданий ривожланиш ва турли юртлардан келган олимларнинг эркин илмий фаолияти учун кенг имкониятлар яратилганлигининг яна бир муҳим далилидир.

Д. Юсупова